

II. TARPTAUTINĖ IR EUROPOS SAJUNGOS TEISĖ

VAIKO ATSKYRIMAS NUO TĖVŲ IR ALTERNATYVIOJI GLOBA EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJOJE

Doktorantas Gediminas Sagatys

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 87
Elektroninis paštas ckk@ltu.lt

Pateikta 2003 m. kovo 3 d.

Parengta spausdinti 2003 m. rugpjūčio 20 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros docentas
dr. Leonas Virginijus Papirtis ir šio fakulteto Civilinio proceso katedros docentas dr. Stasys Vėlyvis*

S a n t r a u k a

Individo, valstybės ir šeimos santykis teisėje visada buvo ir išlieka skirtingų ideologinių, socialinių bei kultūrinių visuomenės tendencijų materializavimosi lauku. Ilgą laiką valstybės intervencijos į šeimą ribos buvo apskritai neapibrėžtos, o jų apimtį kiekvienu atveju lėmė valstybės poreikis ir jos valia. Palyginti visai neseniai būtinybė saugoti šeimos vientisumą, kaip ją sudarančių individų identiškumo pagrindą, buvo įkūnyta visuotinai pripažintuose žmogaus teisių standartuose.

Akivaizdu, kad valstybės intervencijos į šeimos gyvenimą padariniai skaudžiausiai gali pasireikšti vaikams, kuriems, ypač mažiems, šeimos ryšiai yra kritinis interesas. Straipsnyje analizuojamas „klasikinis“ valstybės intervencijos į vaiko ir tėvų šeimos gyvenimą atvejis: vaiko ir tėvų atskyrimas ir dėl to taikomos alternatyviosios globos priemonės. Pripažindamas, kad bendrų tokios intervencijos kriterijų paieška yra nelengvas dalykas, autorius sutelkia dėmesį į neabejotinai veiksmingiausio tarptautinio žmogaus teisių apsaugos mechanizmo – Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Žmogaus Teisių Komisijos – praktiką nagrinėjant bylas dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintų asmens teisių pažeidimo. Atliekamos analizės pagrindu siekiama išgryninti žmogaus teisių standartus, kuriuos implikuoja Konvencijoje įtvirtintas proporcingumo arba visuomenės ir individo interesų pusiausvyros principas, tikintis, kad gautos išvados gali prisidėti prie nacionalinių teisės aktų ir jų interpretacijos bei taikymo tobulinimo.

Ivadas

„Vaikai – mūsų ateitis, dažnai kartojam, bet toliau žodžių nedaug tenužengėme“, – dar 1927 metais rašė tarpukario Lietuvos teisininkas Č. Butkys [1, p. 90]. Tenka konstatuoti, jog šiandien, nuo šių žodžių praėjus gerokai daugiau nei pusei amžiaus, vaiko teisių problema tebėra aktuali. Tiesa, per pastaruosius kelis dešimtmečius tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisės lygmeniu įvyko pastebimų pokyčių. Ryškiausias jų – pasikeitusi vaiko teisių koncepcija. Vaikai buvo pripažinti teisės subjektais, turinčiais „autonomiškas“ teises ir pareigas¹. Tėvų ir globėjų pareigos dabar įvardijamos ne vaiko teisių *įgyvendinimo*, o veikiau jų *įgyvendinimo užtikrinimo* prasme. Vaiko teisių konvencijos 5 straipsnis įpareigoja Valstybes dalyves gerbti tėvų, (...) globėjų ar kitų, pagal įstatymą už vaiką atsakančių asmenų, atsakomybę, teises ir pareigas tinkamai, pagal didėjančius sugebėjimus vaiką pakreipti ir, jam naudojantis šia Konvencija pripažintomis teisėmis, vadovauti [2]. Naujos vaiko teisių sampratos implikacijos akivaizdžios ir Lietuvos teisėje. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimo Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“ 4 punktu nustatyta, kad teismas, spręsdamas atskirai gyvenančių tėvų ginčą dėl vaiko gyvenamosios vietos nustatymo, be kitų aplinkybių, turi išsiaiškinti ir kiekvieno iš tėvų galimybes ir pastangas *užtikrinti* teisės normose įtvirtintų pagrindinių vaiko teisių ir pareigų, naudojant ir valstybės teikiamą paramą, *įgyvendinimą* [3, p. 335].

Vaiko teisių autonomiškumas kitų jo šeimos narių atžvilgiu suponuoja jo teisių įgyvendinimą užtikrinti įpareigotų asmenų atsakomybę už tinkamą minėtos pareigos vykdymą valstybei, visuomenei bei pačiam vaikui. Tėvams dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių negalint užtikrinti minimalaus vaiko teisių įgyvendinimo lygio šią pareigą privalo prisiimti valstybė². Kartu valstybė, atsižvelgdama į priežastis, nulėmusias tokios atsakomybės perkėlimą bei į paties vaiko interesus ir poreikius, gali taikyti neigiamo pobūdžio priemonės tėvų atžvilgiu: vaikų ir tėvų atskyrimą, alternatyviosios (viešosios valdžios ar kitų asmenų) globos vaikui steigimą, tėvų valdžios apribojimą. Tačiau čia kyla svarbiausia problema: kokiais standartais bei kriterijais vadovaujantis galima konstatuoti, kad tėvai nevykdo arba netinkamai vykdyto įstatymuose nustatytas pareigas vaikų atžvilgiu ir koks įrodymų minimumas suponuoja galimą valstybės įsikišimą į vaiko ir jo tėvų šeimos gyvenimą?

Valstybės intervencijos į šeimos gyvenimą pagrįstumo problema aktuali dėl kelių priežasčių. Pirmą, nepaisant vaiko teisių autonomiško pobūdžio, visuotinai sutariama, kad jo interesus geriausiai atitinka augimas šeimoje, o emocinis ir psichologinis pripratimas prie namų ir šeimos aplinkos yra natūralus ir būtinas veiksnys harmoningai asmenybei ugdyti. Šeimos aplinka ypač svarbi mažiems vaikams [4, p. 23–30], todėl nenuostabu, kad vaiko teisė į šeimos ryšius yra viena plačiausiai pripažintų teisių tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisės aktuose. Antra, negalima neįvertinti to, jog tėvai turi visuotinai pripažintą pirmumo teisę auginti vaikus ir auklėti juos pagal savo filosofinius, religinius ir kitus įsitikinimus³. Dar daugiau – pats vaiko ir tėvų ryšys savaime pripažįstamas vertybe, kurios apsauga gali būti užtikrinama tarptautinio pobūdžio priemonėmis⁴. Trečia, nepaisant akivaizdžių socialinių po-

¹ Visuotinai pripažįstama, jog didžiausią įtaką šiuolaikinei vaiko teisių koncepcijai padarė 1989 m. Vaiko teisių konvencija, įtvirtinusi daugybę civilinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių ir kitokio pobūdžio vaiko teisių, kurias valstybės dalyvės įsipareigojo gerbti ir garantuoti kiekvienam vaikui, priklausančiam jos jurisdikcijai (2 str.) [2].

² Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas bylą dėl šeimos, turinčios nepilnamečių vaikų, išsprendimo iš savavališkai užimtų gyvenamųjų patalpų, pabrėžė, kad „vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme yra nustatytos ne tik vaiko tėvų, bet ir kitų teisėtų vaiko atstovų, fizinių ir juridinių asmenų bendrosios pareigos vaikų atžvilgiu, tačiau įstatymo 4 straipsnio 7 punkte nustatyta, kad vaiko teises pirmiausia privalo užtikrinti tėvai ir kiti teisėti vaiko atstovai. Be to, teismui priėmus vaiko interesams nepalankų sprendimą pareiga padėti užtikrinti vaiko teisę į būstą, numatytą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 5 punkte, tenka Vaiko teisių apsaugos tarnybai“ (LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K–3–358/2002).

³ Pavyzdžiui, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo 2 straipsnis įpareigoja valstybę „gerbti tėvų teisę parinkti savo vaikams švietimą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus“ [5].

⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje ne kartą buvo pabrėžta kad vaiko ir tėvų tarpusavio ryšys yra vertybė, saugoma Konvencijos 8 straipsnyje, konstatuojant, kad „pasitenkinimo jausmas, kurį jaučia tėvai ir

kyčių daugumoje išsivysčiusių pasaulio šalių, šeima išlieka institutu, kurio apsauga plačiai deklaruojama ir skatinama¹. Dėl šios priežasties bet kokios priemonės, kuriomis kišamasi į šio socialinio vieneto natūralią raidą, turi išimtinį pobūdį ir gali būti taikomos tik esant rimtam ir neatidėliotinam būtinumui. Tai leidžia daryti išvadą, jog valstybės intervencija į šeimos santykius, atskiriant vaikus nuo tėvų, apribojant tėvų valdžią ir parenkant vaikams alternatyvias globos rūšis, yra ypač jautri teisinio reguliavimo sritis. Kadangi ji gali paliesti ne tik vaiko, bet ir kitų asmenų (tėvų, paskirtų globėjų, valstybės institucijų, visuomenės) teises bei interesus, įstatymo leidėjui kyla atsakingas uždavinys sukurti tokį šių santykių teisinio reguliavimo mechanizmą, kuris užtikrintų teisingiausių minėtų interesų pusiausvyrą. Kita vertus, tinkamas aptariamų klausimų sprendimas kiekvienu konkrečiu atveju priklauso ne tik nuo įstatymų kokybės. Akivaizdu, jog teisinis reguliavimas negali išspręsti visų problemų: kiekvienu atveju faktinių aplinkybių vertinimas ir sprendimų priėmimas laiku tiesiogiai priklauso valstybės įgaliotų institucijų kompetencijai. Būtent čia, tiesioginio reagavimo į vaiko teisių pažeidimus šeimoje ir sprendimų dėl galimos valstybės intervencijos priėmimo grandyje, objektyvus tampa valstybės interesas apsaugoti vaikus nuo neigiamos šeimos aplinkos, negalinčios užtikrinti bent minimalaus vaiko teisių įgyvendinimo lygio.

Jau minėjome, kad šioje valstybės ir individų interesų sankirtoje būtina užtikrinti maksimalų atstovavimą ne tik vaikui, bet ir kitiems suinteresuotiems asmenims, taip pat jų teisių apsaugą. Tai reiškia, jog bet koks sprendimas, galintis turėti įtakos vaiko ir jo šeimos narių ryšių nutraukimui, laikinam sustabdymui ar kitokiai modifikacijai, privalo atitikti tiek nacionalinės, tiek tarptautinės teisės aktuose įtvirtintus žmogaus teisių standartus (priešingu atveju neribojama valstybės intervencija į asmens šeimos gyvenimą laikytina totalitarinės valstybės požymiu). Griežtus reikalavimus šiems valstybės veiksams implikuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija, Civilinis bei Civilinio proceso kodeksai, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas ir kiti nacionalinės teisės aktai. Žmogaus, kaip tarptautinės teisės subjekto, pripažinimas suponuoja valstybės pareigą atsižvelgti ir laikytis tarptautinių įsipareigojimų žmogaus teisių srityje [8, p. 67], visų pirma Visuotinės Žmogaus Teisių Deklaracijos, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto, Vaiko teisių konvencijos, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos bei kitų tarptautinės teisės aktų, kuriuose įtvirtinama šeimos ir ją sudarančių individų apsauga nuo neteisėto ir nepagrįsto valstybės kišimosi. Akivaizdu, jog minėti tarptautinės teisės aktai, atsižvelgiant į jų skirtingus tikslus, paskirtį ir įgyvendinimo mechanizmus, pasižymi nevienodo lygio apsauga, garantuojama juose įtvirtintoms žmogaus teisėms. Todėl toliau straipsnyje bus analizuojama bene sėkmingiausiai funkcionuojanti ir realiausia pažeistų asmens teisių gynimą užtikrinanti tarptautinė sutartis – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – Konvencija). Atsižvelgiant į tai, kad tiksliai suvokti Konvencijos nuostatas galima tik gerai išmanant jos taikymo praktiką [7, p. 68], analizuodami Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – Teismas) bei Europos Žmogaus Teisių Komisijos (toliau – Komisija) išnagrinėtas bylas pasistengsime atskleisti, kokius reikalavimus valstybės intervencijos į asmens šeimos gyvenimą vaikų atskyrimo nuo tėvų bei alternatyviosios globos nustatymo ir įgyvendinimo procesuose implikuoja ši tarptautinė sutartis.

* * *

vaikai dėl tarpusavio ryšio bei bendravimo, yra fundamentalus šeimos gyvenimo elementas, todėl visos valstybių vidaus priemonės, kaip nors trukdančios šiam pasitenkinimo jausmui, laikomos kišimusi į teisę, ginamą Konvencijos 8 straipsnyje“ (*Appl. no. 00017383/90 Johansen v. Norway*).

¹ Pavyzdžiui, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 23 straipsnis įtvirtina, kad „šeima yra natūrali ir pagrindinė visuomenės ląstelė ir ji turi teisę į visuomenės ir valstybės apsaugą“ [6], o Europos socialinės chartijos 16 straipsnis numato, kad „šeima, kaip pagrindinė visuomenės ląstelė, siekiant užtikrinti jos visapusišką vystymąsi, turi teisę į atitinkamą socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą“ [7].

Prieš nagrinėjant galimą Konvencijos įtaką valstybės ir šeimos santykiams būtina pa-teikti keletą esminių pastabų, susijusių su jos taikymo sritimi *ratione materiae* ir *ratione per-sonae*. Pirma, atsižvelgiant į Konvencijos kūrimo ir priėmimo istorinį kontekstą¹ nenuostabu, jog joje vyrauja klasikinės civilinės ir politinės asmens teisės: teisė į laisvę ir saugumą, teisė į teisingą procesą, teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą ir t. t. Tuo tarpu nei socialinės, nei ekonominės teisės nėra tiesioginis Konvencijos apsaugos objektas. Antra, Konvencijoje, kitaip nei Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 23 straipsnyje, siekiama apsaugoti ne pačią šeimą *per se* [10, p. 70], o įtvirtinama kiekvieno individo teisė į pagarbą jo „šeimos gyvenimui“ (8 str.) [6]. Tai reiškia, kad Konvencijos teikiama apsauga visada yra in-dividualizuota, t. y. norint konstatuoti jos pažeidimą būtina įrodyti konkretaus asmens teisės apribojimą. Trečia, nors Konvencija neišskiria vaikų, kaip ypatingos socialinės grupės, teisių², akivaizdu, jog 1 straipsnis įpareigoja valstybes dalyves užtikrinti joje įtvirtintas teises bei laisves *kiekvienam* jų jurisdikcijoje esančiam asmeniui. Be to, Konvencijos 14 straipsnyje įtvirtintas principas, draudžiantis diskriminuoti asmenis jiems naudojantis Konvencijoje įtvir-tintomis teisėmis, lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais. Nors šiame sąraše nenurodoma, tačiau teisinėje literatūroje beveik vienareikš-miškai sutariama, kad amžius taip pat laikytinas kriterijumi, dėl kurio diskriminacija nėra ga-lima [11, p. 73]. Todėl, nors dauguma autorių pripažįsta, kad Konvencijos straipsniai nebuvo formuluojami galvojant apie jų taikymo vaiko teisių apsaugai galimybę [12, p. 447–461], nėra jokio teisinio pagrindo išskirti vaiko teisių iš Konvencijoje įtvirtintos žmogaus teisių apsaugos sistemos. Apibendrinant šias pastabas akivaizdu, kad valstybei priimant sprendimus dėl veiksmų, kuriais gali būti nutrauktas ar modifikuotas tėvų ir vaiko šeimos ryšys, kyla būtinybė įvertinti juos atskirai iš kiekvieno susijusio asmens teisių: tiek tėvų, tiek paties vaiko apsaugos pozicijų. Konvencijos prasme šis procesas privalo išlaikyti griežtą Konvencijos 3, 6, 8, 14 straipsnių revizijos testą³. Nors Konvencija tiesiogiai neįtvirtina vaiko teisių šiuose procesuose, jos taikymo praktikoje buvo išgryninta daugybė svarbių principų, susijusių su šeimos gyvenimu, bei valstybės įsipareigojimo gerbti jį tiek negatyviaja, tiek pozityviaja prasme, apimtį. Konkretų šių principų turinį atspindi šie klausimai:

1. Vaiko atskyrimo nuo šeimos aplinkos;
2. Vaiko globos priemonių pasirinkimo ir taikymo;
3. Vaiko, kuriam paskirta alternatyvioji globa, ir jo natūralios šeimos ryšio palaikymo;
4. Vaiko grąžinimo į natūralią šeimą;
5. Procesinių vaiko ir tėvų teisių garantijų.

Išskirtinę vietą tokio pobūdžio bylose užima Konvencijos 8 straipsnis, kurio pagrindinis tikslas – individo privataus ir šeimos gyvenimo apsauga nuo neteisėto ir nepagrįsto valstybės kišimosi. Nors į šio straipsnio teikiamos apsaugos sritį patenka įvairaus pobūdžio santykiai⁴, akivaizdu, kad jo struktūra tiesiogiai implikuoja asmens teisių apsaugą situacijose, su-sijusiose su valstybės institucijų sprendimais dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų ir alternatyvaus pobūdžio globos priemonių taikymu [13, p. 263].

¹ Rengiant Konvencijos tekstą 1949–1950 m. jos autoriai didžiausiais grėsmės šaltiniais žmogaus teisėms Eu-ropoje laikė:

1. Valstybę ir jos demonstruojamą asmens teisių ir laisvių suvokimą;
2. Fašizmą, kurio grėsmė neseniai pasibaigusio Pasaulinio karo kontekste vis dar atrodė reali;
3. Modernaus pasaulio ekonomines ir socialines sąlygas, kurios galėjo stipriai paveikti žmogaus teisių ir laisvių sritį [9, p. 11].

² Keletas tiesioginių nuorodų į vaiko teises yra įtvirtinta atskiruose straipsniuose, pavyzdžiui, Konvencijos 5 straipsnyje leidžiama sulaikyti nepilnamečių pagal teisėtą potvarkį jo auklėjimo priežiūros tikslais arba jo teisėto su-ėmimo tikslais tam, kad jis būtų pristatytas kompetentingam teismo pareigūnui, 6 straipsnyje įtvirtinta asmens teisė į teisingą procesą, nustatyti teismo proceso viešumo apribojimai, kai to reikalauja nepilnamečių interesai, Pirmojo protokolo 2 straipsnyje garantuojama kiekvieno asmens teisė į mokslą, o Septintojo protokolo 5 straips-nyje įtvirtinama situoktinių civilinės teisės pobūdžio teisių ir atsakomybės lygybė vaikų atžvilgiu [5].

³ Būtent į šių straipsnių pažeidimus dažniausiai apeliuojama peticijose Strasbūro institucijoms dėl vaikų atsky-rimo nuo tėvų ir alternatyviosios globos priemonių taikymo.

⁴ Dėl dinamiškos Konvencijos taikymo praktikos šio straipsnio taikymas buvo išplėstas įvairioms teisės regu-liavimo sritims: vaiko kilmei nustatyti, įvaikinimo, migracijos procesų ir kitiems klausimams spręsti.

Vaiko atskyrimo nuo šeimos pagrindai¹. Konvencijos 8 straipsnis nustato:

1. Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas.
2. Valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymuose nustatytus atvejus, ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesais, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.

Atsižvelgiant į jau minėtą ypatingą natūralios šeimos aplinkos ir šeimos ryšių išsaugojimo reikšmę vaikui Strasbūro institucijų praktika taikant minėtą straipsnį rodo, jog šių ryšių nutraukimas ar jų modifikacija gali būti pateisinama tik išskirtiniais atvejais, esant ypač rimtiems pagrindams [15, p. 349]. Taigi vaiko atskyrimas nuo šeimos aplinkos derinasi su Konvencija tik tuo atveju, kai valstybė gali pagrįsti, jog tai yra „būtina demokratinėje visuomenėje“ siekiant apsaugoti vaiko ar (ir) tėvų interesus, o pati priemonė taikoma pagal įstatymus, esant pakankamai rimtam jos taikymo pagrindui. Daugelis autorių, nagrinėjančių Konvencijos taikymo praktiką, pabrėžia, kad paskutiniai du 8 straipsnio 2 dalyje numatyti kriterijai, t. y. sprendimo neprieštaravimas nacionalinei teisei bei tikslų, kurių siekiama tuo sprendimu, teisėtumas (vaiko psichinė ar fizinė sveikata, teisės, laisvės ir t. t.) nagrinėjant tokio pobūdžio bylas Strasbūro institucijose, retai būna problemiški [15, p. 349]. Kur kas sudėtingesnis klausimas kyla siekiant išsiaiškinti, ar valstybės pasirinkta priemonė buvo „būtina demokratinėje visuomenėje“. „Būtinumo demokratinėje visuomenėje“ kriterijus implikuoja proporcingumo principo, kaip pagrindinio metodo, taikymą vertinant, ar valstybė, taikydamą tam tikrą priemonę, nepažeidė Konvencijos 8 straipsnio reikalavimų. Pats proporcingumo principas reikalauja, kad valstybei priimant sprendimus, kuriais gali būti ribojama asmens teisė, būtų atsižvelgta ne tik į siekiamų tikslų teisėtumą ir ginamų interesų svarbą, bet ir būtinybę rasti „pačioje Konvencijos sistemoje užkoduotą teisingą visuomenės poreikių ir pagrindinių individo teisių pusiausvyrą“ [16, p. 76]. Kita vertus, daugelis Konvencijos komentatorių, apibendrinami aptariamo straipsnio taikymo praktiką, pripažįsta, kad sprendimų dėl vaiko atskyrimo nuo šeimos ir alternatyviosios globos skyrimo srityje užtikrinant „pagarbą šeimos gyvenimui“ valstybėms dalyvėms paliekamos ypač plačios diskrecijos ribos, nes Teismas daugeliu atvejų linkęs šį klausimą priskiria valstybės veiklos laisvės (*margin of appreciation*) ribų klausimui². Nors tokią praktiką kai kurie autoriai kritikavo [17, p. 134], tiek Komisija (veikusi iki 1998 m.), tiek Teismas, nagrinėdami bylas dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų, daugeliu atvejų likdavo patenkinti motyvais, kuriais valstybės grindė minėtų sprendimų „būtinumą demokratinėje visuomenėje“, taip pripažindami, jog asmens teisės į šeimos gyvenimą apribojimas buvo pateisinamas 8 straipsnio 2 dalies prasme. Tiek Teismas, tiek teisės doktrina šį reiškinį aiškina tuo, jog šioje srityje nacionalinės valstybės institucijų padėtis yra geresnė nei tarptautinio teismo teisėjų, nes kiekvienu atveju įvertindamos situaciją jos turi galimybę naudotis daugybe priemonių, indikuojančių vaiko interesus: tiesioginiais ryšiais su visais suinteresuotais asmenimis, įskaitant ir patį vaiką, įvairių specialistų atliktų ekspertizių išvadamis ir t. t.³. Be to, Teismas ne kartą yra pabrėžęs nacionalinių institucijų pirmenybę aiškinti ir taikyti nacionalinės teisės aktus, reglamentuojančius vaiko atskyrimo nuo tėvų pagrindus, tvarką ir padarinius⁴. Vis dėlto, nepaisant šios valstybės veiksmų laisvės, nei Teismas, nei Komisija niekada neapsiribodavo elementariu konstatavimu, ar valstybė jai suteiktomis diskrecijos ribomis naudojasi protingai, sąžiningai ir teisingai. Užtuot tai darius, kiekvienoje byloje iš esmės įvertinant nacionalinių institucijų surinktus įrodymus sprendžiama, ar

¹ Pažymėtina, jog čia vartojama *vaiko atskyrimo nuo tėvų* samprata nėra tapati LR CK 3.179 straipsnyje numatytam vaiko ir tėvų atskyrimui dėl susiklosčiusių objektyvių aplinkybių [14]. Ji apima ir vaiko atskyrimą nuo tėvų dėl aplinkybių, susijusių su vaiko teisių pažeidimais šeimoje, vaiko nepriežiūra, tėvų naudojama prievarta ir kt.

² *Margin of appreciation* sąvoką trumpai galima apibūdinti kaip valstybėms dalyvėms paliekamas veikimo laisvės ribas užtikrinant Konvencijoje įtvirtintų asmens teisių apsaugą bei įgyvendinimą. Plačiau žr.: R. St. J. Macdonald. The Margin of Appreciation in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights International Law at the Time of its Codification. Essays in honour of Judge Roberto Ago. – Milan, 1987. P. 187–208.

³ *Appl. no. 00010465/83 Olsson v. Sweden.*

⁴ *Appl. no. 00012963/87 Margareta and Roger Andersson v. Sweden.*

remiantis šiais įrodymais vaikų atskyrimo nuo tėvų pagrindai buvo tinkami ir ar jų pakako, kad priimtą sprendimą būtų galima pateisinti Konvencijos 8 straipsnio 2 dalies prasme. Kai kurių autorių nuomone, tai reiškia, jog, nepaisant tokio pobūdžio bylose valstybėms paliekamų gana plačių veikos laisvės (*margin of appreciation*) ribų, jų apimtis nėra tokia plati kaip, pavyzdžiui, sprendžiant vaikų gyvenamosios vietos nustatymo tėvų separacijos ar santuokos nutraukimo atvejais klausimus [15, p. 349].

Analizuojant Komisijos ir Teismo praktiką matyti, jog faktiniai pagrindai, kuriais valstybės argumentuodavo intervencijos į tėvų ir vaiko šeimos santykius būtinybę, labai įvairūs. Pagal tam tikrus bendruosius požymius juos galima išskirti į šias pagrindines grupes:

1. *Piktnaudžiavimas tėvų teisėmis ar vaikų nepriežiūra, keliantys tiesioginę grėsmę vaiko interesams.* Šio pobūdžio bylose valstybės intervencijos į šeimos gyvenimą proporcingumas siekiamiems tikslams (poreikiui apginti vaiko interesus), kaip ir pačių tikslų teisėtumas, kelia bene mažiausiai abejonių. Pavyzdžiui, vaiko seksualinio išnaudojimo šeimoje atveju jo atskyrimas nuo tokios aplinkos yra neginčytinai būtinas ir pagrįstas Konvencijos 8 straipsnio prasme¹. Lygiai taip pat akivaizdu, jog fizinis vaiko žalojimas tiek pačių tėvų veiksmais, tiek dėl jų neveikimo gali būti laikomas pagrindu, pateisinančiu valstybės įsikišimą². Netgi tais atvejais, kuomet nėra objektyvių duomenų dėl vaiko sužalojimo, kitų šaltinių informacija, pavyzdžiui, kaimynų parodymai, gali būti laikomi veiksniais, pateisinančiais bent jau laikiną vaiko atskyrimą siekiant nustatyti tikrąsias aplinkybes³. Vaiko atskyrimas buvo laikomas pateisinama bei proporcinga priemone ir tais atvejais, kuomet būdavo konstatuojama, jog vaikas nepriežiūrimas ar auga netinkamomis sąlygomis, nes tėvai piktnaudžiauja alkoholiu ar narkotinėmis medžiagomis⁴.

2. *Nepakankamas vaiko poreikių tenkinimas.* Šiuo pagrindu priimtų valstybės institucijų sprendimų proporcingumo siekiamiems tikslams klausimas yra gana kontraversiškas. Akivaizdu, jog vaikams augant, pavyzdžiui, bent minimalių sanitarinių ar higienos reikalavimų neužtikrinančioje aplinkoje dėl tėvų kaltės (be elektros ir šilumos), valstybės įsikišimas būtų pateisinamas 8 straipsnio 2 dalies prasme⁵. Toks įsikišimas būtų pateisinamas ir tais atvejais, kai „akivaizdi vaiko sveikatos ar vystymosi sutrikimo rizika“⁶. Tačiau Teismas praktikoje vienareikšmiškai pabrėžė, jog tėvų teisės auginti ir globoti savo vaikus apribojimas negali būti pateisinamas vien ta aplinkybe, kad vaiko interesai būtų geriau įgyvendinti jam augant alternatyviai globojamam⁷. Šis požiūris, pagrįstas psichologiniais, sociologiniais ir kitais tyrimais, taip pat plačiai palaikomas teisės doktrinoje [11, p. 265]. Dėl to Komisija yra suformavusi praktiką, pagal kurią nagrinėjant valstybės taikomos intervencijos į tėvų ir vaiko šeimos ryšius dėl nepakankamo vaiko poreikių tenkinimo atvejus konkrečioje byloje būtina įvertinti, ar valstybės socialinės institucijos ėmėsi tinkamų prevencinių priemonių, galėjusių užkirsti kelią susiklosčiusiai situacijai atsirasti⁸. Ši praktika atspindi ir Vaiko teisių konvencijos 18 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą principą, pagal kurį valstybės įsipareigoja „teikti tėvams ir teisėtiems globėjams paramą, reikalingą tinkamam vaikų auklėjimui, ir rūpinasi vaikų įstaigų plėtimu“ [2]. Reikia pasakyti, jog iki šiol lieka neaišku, ar minėtoms institucijoms nesiėmus atitinkamų priemonių, kuriomis galėtų būti užkirstas kelias vaikų atskyrimo nuo tėvų būtinybei atsirasti, intervencijos atveju valstybės veiksmai būtų laikomi nepagrįstais Konvencijos 8 straipsnio prasme.

Viena kontraversiškiausių Konvencijos 8 straipsnio taikymo sričių – vaikų atskyrimas nuo tėvų dėl pastarųjų patiriamų psichikos sutrikimų. Šiose bylose galioja prezumpcija, jog pats tėvų psichinio sutrikimo faktas Konvencijos prasme negali būti laikomas pagrindu, darančiu vaiko atskyrimą „būtiną demokratinėje visuomenėje“. Ši aplinkybė veikia vertinama

¹ Appl. no. 11630/85 v. Sweden.

² Appl. no. 16184/90 Lavender v. UK; Appl. no. 12805/87 Nowack v. Sweden.

³ Appl. no. 14013/88 Family T v. Austria.

⁴ Appl. no. 25054/94 ED v. Ireland; Appl. no. 24721/94 Burlind v. Sweden; Appl. no. 12651/87 Grufmann v. Sweden.

⁵ Appl. no. 8059/77 X and Y v. Germany.

⁶ Appl. no. 24721/94 Burlind v. Germany.

⁷ Appl. no. 10141/82 v. Sweden.

⁸ Appl. no. Nr. 10141 v. Sweden.

kaip netiesioginio pateisinimo priemonė, pavyzdžiui, tais atvejais, kuomet tėvų psichikos būklė neleidžia jiems tinkamai rūpintis savo vaikais¹ ar netgi tuo atveju, kai konstatuojama, jog konkrečiam asmeniui „būtina psichiatro pagalba“². Kita vertus, aplinkybės, rodančios tėvų psichinės būklės nulemtą nesugebėjimą suprasti vaiko poreikių ar indikuojančios vaikui panašių kylančių problemų galimybę, nėra laikomos savaime pateisinančiomis vaiko atskyrimą nuo tėvų Konvencijos 8 straipsnio prasme³. Dar sunkiau tokia valstybės intervencija pateisinama tais atvejais, kai nuo tėvų atskiriamas ką tik gimęs vaikas⁴. Šiuo požiūriu teisinėje literatūroje galima rasti kritinę nuomonę, kaltinančią valstybę *ultra vires* veikimu siekiant labiau kontroliuoti šeimą, nei to reikalauja aplinkybės [18, p. 443].

3. *Interesų konfliktas*. Galimi atvejai, kai tam tikromis aplinkybėmis vaiko ir jį auginančių bei globojančių asmenų interesų konflikto pobūdis nulemia būtinybę užkirsti kelią galimiems šio konflikto padariniams, taip pateisindamas valstybės intervenciją į konkrečios šeimos gyvenimą. Pavyzdžiui, nustačius medicininio pobūdžio priemonių taikymo vaikui būtinybę jo tėvų nesutikimas, galintis kelti grėsmę vaiko sveikatai ar gyvybei, Konvencijos 8 straipsnio 2 dalies prasme laikytinas pakankamai rimtu valstybės taikomų intervencinių priemonių atskiriant vaiką nuo tėvų pagrindu⁵. Akivaizdu, jog minėtu atveju kilus vaiko (teisė sveikai augti ir vystytis, teisė į medicininę priežiūrą ir kt.) ir tėvų (teisė auginti vaiką ir auklėti jį pagal religinius bei filosofinius įsitikinimus) interesų kolizijai pirmojo intereso svarba gali nulemti valstybės intervenciją, kuria būtų apribojama tėvų teisė į šeimos gyvenimą, o šią intervenciją būtų galima laikyti priemone, proporcinga siekiamiems tikslams, todėl „būtina demokratinėje visuomenėje“. Pažymėtina, jog aptariamojo pobūdžio bylose lemiamą reikšmę gali turėti nacionaliniu lygmeniu atliktas probleminės situacijos analizės išsamumas bei visapusiškumas, pavyzdžiui, klausimo nagrinėjimas nacionaliniuose teismuose, įskaitant įrodymus, kuriais grindžiamas vienos ar kitos aplinkybės: mechaninių ekspertizų išvados, ligos diagnozės ir t. t. Lemiamą reikšmę gali turėti ir tai, kad nacionalinės institucijos, priimdamos sprendimą, buvo pakankamai gerai informuotos apie byloje nustatytas faktines aplinkybes. Priešingu atveju gali kilti tokio sprendimo suderinamumo su Konvencijos 8 straipsnio problema⁶.

Būtinios intervencijos atvejai: *Z and Others v. the United Kingdom* byla. Visi iki šiol aptarti atvejai pasižymi vienu bendru bruožu: juose buvo keliama *valstybės institucijų veikimo*, pasireiškiančio sprendimų dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų ir alternatyviosios globos priemonių taikymo priėmimu bei vykdymu, problema. Toks veikimas, jeigu jis negali būti pateisintas Konvencijos 8 straipsnio 2 dalyje nustatytais pagrindais, laikytinas negatyviosios valstybės pareigos, natūraliai išplaukiančios iš tekstinės 8 straipsnio prasmės, pažeidimu. Todėl nenuostabu, kad pirmieji Konvencijos komentatoriai laikėsi nuomonės, jog „šeimos gyvenimas saugomas tiek, kiek intervencija į jį negali būti pateisinama“ [19, p. 194]. Tačiau Konvencijos taikymo praktika rodo, jog 8 straipsnyje įtvirtintų asmens teisių efektyvi apsauga implikuoja ne tik pasyvią valstybės pareigą, t. y. susilaikymą nuo nepagrįsto ir neteisėto asmens naudojimosi teisėmis apribojimo, bet ir valstybės aktyvumą, t. y. jos pareigą pozityviais veiksmais (reikiamų teisės aktų priėmimu, būtinų teisių apsaugos ir gynimo mechanizmų sukūrimu ir kt.) užtikrinti tinkamą ir efektyvų asmens teisių realizavimą⁷. Be to, pagal *Lopez Ostra v. Spain*⁸ byloje suformuotą praktiką valstybių įsipareigojimas užtikrinti Konvencijoje įtvirtintas teises bei laisves *kiekvienam* jų jurisdikcijoje esančiam asmeniui (1 str.) suponuoja

¹ Appl. no. 11588/85 *U and G. F. v. Federal Republic of Germany*.

² Comm. Report No. 8069/77, *Digest of Strasbourg Case – Law, supra note 70, Art. 8, Vol. 3, p. 335*.

³ Comm. Report No. 17383/90 *Johansen v. Norway Reports 1996–III no. 13*.

⁴ Appl. no. 25702/94 *K and T v. Finland*.

⁵ Appl. no. 16071/93 *Wedberg and Hillblom v. Sweden*.

⁶ Appl. no. 28945/95 *TP and KM v. UK*.

⁷ Pagal Konvencijos 8 straipsnį pozityvių valstybės įsipareigojimų doktrinos plėtojimui didžiausią įtaką turėjo *Marckx v. Belgium* (Appl. no. 00006833/74), *Airey v. Ireland* (Appl. no. 00006289/73), *Johnston and Others v. Ireland* (Appl. no. 00009697/82), *Goodwin v. the United Kingdom* (Appl. no. 00028957/95) ir kitos bylos. Nepaisant kai kurių interpretacijos skirtumų, kylančių iš jos neapibrėžtumo, ši doktrina laikoma vienu svarbiausių veiksnių, padedančių sustiprinti Konvencijos teikiamos asmens teisių apsaugos lygį.

⁸ Appl. no. 00016798/90 *Lopez Ostra v. Spain*.

valstybės pareigą ginti visus asmenis ne tik nuo neteisėtų valstybės institucijų, bet ir nuo privačių individų veiksmų, kuriais pažeidžiamos Konvencijoje įtvirtintos teisės [20, p. 323]. Todėl kyla klausimas: ar situacijose, reikalaujančiose neatidėliotinos valstybės intervencijos į šeimos santykius, siekiant apsaugoti vaiko interesus bei užtikrinti jam veiksmingas teisinės gynybos priemones, valstybės pasyvumas (neveikimas) gali reikšti Konvencijoje įtvirtintų vaiko teisių pažeidimą?¹

Akivaizdu, jog tėvų piktnaudžiavimo savo teisėmis bei nesirūpinimo vaiku atvejais valstybės institucijų neveikimas nesiimant reikiamų veiksmų (vaiko atskyrimo nuo tėvų ir alternatyviosios globos nustatymo) gali kelti klausimą ne tiek dėl teisės į šeimos gyvenimo gerbimą (8 str.) apribojimo, kiek dėl vaiko teisių, įtvirtintų Konvencijos 3 (kankinimo, nežmoniško ar orumą žeminančio elgesio uždraudimas) bei 13 (teisė į veiksmingas pažeistų teisių gynybos priemones) straipsniuose, pažeidimo. Šiuo atžvilgiu labai svarbus žingsnis buvo žengtas *Z and Others v. the United Kingdom*² byloje, kurioje Teismas nagrinėjo keturių pareiškėjų (trys iš jų buvo nepilnamečiai) peticiją dėl jų teisių, įtvirtintų Konvencijoje, pažeidimo, valstybės institucijoms nesiimant reikiamų veiksmų apsaugoti juos nuo neigiamos šeimos aplinkos. Byloje buvo nustatyta, kad visi keturi pareiškėjai (du broliai ir dvi seserys) augo šeimoje, kurioje jų teisės buvo nuolat pažeidinėjamos: tėvai visiškai nesirūpino vaikų priežiūra, auginojė juos nesilaikydami elementarių sanitarinių ir higienos reikalavimų, neužtikrino reikiamo medicininio pobūdžio priemonių taikymo; dėl šio nuolatinio diskomforto visiems vaikams atsirado įvairaus laipsnio fizinių bei psichikos sutrikimų). Nors apie šeimos problemas socialinės institucijos buvo informuotos, jos beveik 5 metus nesiėmė priemonių tam, kad būtų iš tikrųjų apsaugoti gyvybiškai svarbūs vaikų interesai, apsiribodamos šeimos stebėjimu ir nuolat blogėjančios padėties konstatavimu. Ieškinys, kurį vėliau pareiškė oficialus vaikų atstovas socialinėms institucijoms dėl žalos, padarytos aplaidžiai vykdant įstatymuose įtvirtintas pareigas, greitai ir efektyviai nereaguojant į vaiko teisių pažeidimus šeimoje, buvo atmestas visose nacionalinėse teismų instancijose. Vertindami šias aplinkybes tiek Komisija, tiek Teismas pripažino, jog taip buvo pažeistos pareiškėjų teisės, įtvirtintos Konvencijos 3 ir 13 straipsniuose. Konstatuodamas 3 straipsnio, draudžiančio kankinimą bei nežmonišką ar orumą žeminantį elgesį, pažeidimą, Teismas pabrėžė, kad:

„(...) 3 straipsnis atspindi pačias fundamentaliausias demokratinės visuomenės vertybes. Jis draudžia bet kokį kankinimą, nežmonišką elgesį ar baudimą. Konvencijos 1 straipsnis, įtvirtinantis Susitariančiųjų valstybių įsipareigojimą saugoti kiekvieno jų jurisdikcijoje esančio asmens teises ir laisves, kartu su 3 straipsniu reikalauja, kad valstybės imtųsi reikiamų priemonių užtikrinti jų jurisdikcijoje esančių individų apsaugą nuo kankinimo ir nežmoniško baudimo ne tik iš valstybės institucijų bet ir iš privačių individų pusės“³. Šios priemonės privalo garantuoti efektyvią apsaugą visiems, ypač vaikams, ir kitoms lengviausiai pažeidžiamų asmenų grupėms, įskaitant protingus žingsnius, žengtus užkertant kelią vaikų nepriežiūrai, apie kurią valstybės institucijos žinojo ar privalėjo žinoti (...). Teismas pripažįsta sprendimų, kuriuos turi priimti socialinės tarnybos, sudėtingumą ir jautrumą, ypač atsižvelgiant į šeimos gyvenimo apsaugos ir gerbimo principą. Tačiau šis atvejis nekelia abejonių, kad sistema nesugebėjo apsaugoti pareiškėjų nuo rimtos ir ilgalaikės nepriežiūros bei prievartos.

Teismas taip pat pripažino, kad valstybė, neužtikrindama tinkamo pareiškėjų pretenzijų socialinėms institucijoms dėl žalos, padarytos dėl jų neveikimo, nagrinėjimo mechanizmo, pažeidė Konvencijos 13 straipsnį, numatantį veiksmingą pažeistų teisių gynybos priemonių taikymą. Buvo konstatuota, jog:

„(...) kitaip nei žalos, padarytos tiesioginiais valstybės institucijų veiksmais (pvz., *Kaya v. Turkey*) atvejais, Konvencijos 13 straipsnis ne kiekvienu atveju įpareigoja valstybę imtis

¹ Pažymėtina, jog ilgą laiką valstybės susilaikymo nuo intervencijos į šeimą ir efektyvaus vaiko interesų užtikrinimo takoskyra buvo neaiški. Problema išties sudėtinga: valstybė suinteresuota apsaugoti vaiką nuo neigiamai veikiančios aplinkos, galinčios sukelti jam vienokią ar kitokią žalą; kita vertus, ji turi atsižvelgti į įsipareigojimą gerbti visų šeimos narių teisę į šeimos gyvenimą pagal Konvencijos 8 straipsnį.

² *Appl. no. 00029392/95 Z and Others v. the United Kingdom*.

³ Žr.: *Sprendimą A. v. the United Kingdom (1998)* byloje §22

veiksmų, tirti privačių asmenų (šiuo atveju vaiko tėvų – *aut. past.*) veiksmiais padarytos žalos atlyginimo klausimus. Tačiau aukai ar aukos šeimai visada privalo būti garantuojama galimybė nustatyti valstybės institucijų ar pareigūnų atsakomybę dėl veiksmų, kuriais pažeidžiamos Konvencijoje įtvirtintos asmens teisės. Dar daugiau – Konvencijos 2 ir 3 straipsnių, įkūnijančių jos fundamentaliausias vertybes, pažeidimo atveju auka visada visais atvejais turėtų teisę reikalauti kompensacijos.

Ši byla, turėdanti neabejotinai didelę įtaką visų valstybių dalyvių teisinėms sistemoms ir kelianti ne vienos iš jų nacionalinės teisės aktų, reglamentuojančių žalos atlyginimo klausimus, revizijos poreikį, dar kartą įrodo valstybės ir šeimos santykio klausimo kontraversiškumą. Akivaizdu, jog galimą valstybės intervenciją į šeimos gyvenimą nuo šiol būtina vertinti ne tik valstybės ir jos institucijų teisių, bet ir pareigų požiūriu. Proporcingumo, arba teisingos visuomenės ir individo interesų pusiausvyros nustatymo, principais šiuo atveju išplečia savo veikimo sritį, nes jo kriterijai dabar privalo būti taikomi ne tik priimant sprendimus dėl valstybės institucijų veikimo, bet ir vertinant galimus veikimo ar neveikimo padarinius.

Alternatyviosios vaiko globos nustatymas ir įgyvendinimas. Jau minėjome, kad priimdamos sprendimus dėl vaiko atskyrimo nuo tėvų valstybės institucijos naudoja gana plačią veiksmų laisvę (*margin of appreciation*). Šios laisvės ribos tampa daug siauresnės, kai tos pačios ar kitos institucijos priima ir vykdo sprendimus dėl vaiko globos nustatymo: globos rūšies ir formos parinkimo, tikrųjų (teisėtų) tėvų, globėjų bei vaiko santykių, globos pabaigos momento konstatavimo ir t. t. Teismo jurisprudencija šio pobūdžio bylose grindžiama esminiu principu, jog vaiko ir tėvų ryšys yra fundamentalus „šeimos gyvenimo“ aspektas, todėl jis nepasibaigia nustačius vaiko alternatyvią globą. Šis principas, Teismo „išgrynintas“ *Olsson v. Sweden*¹ (toliau – *Olsson I*) byloje, vėliau tapo visų panašaus pobūdžio bylų sprendimo „raktu“. Jis implikuoja keletą svarbių taisyklių, kurios taikomos sprendžiant atskirus klausimus, išplaukiančius iš vaiko globos proceso organizavimo ir įgyvendinimo:

1. *Tol, kol vaiko alternatyvioji globa laikoma laikino pobūdžio priemone, jos taikymas privalo būti grindžiamas šeimos susijungimo arba vaiko grąžinimo į šeimą tikslu.* Šią taisyklę geriausiai iliustruoja jau minėta *Olsson I* byla, kurioje Teismas konstatavo, kad trijų vaikų atskyrimas nuo tėvų juos apgyvendinant atskiruose globos namuose toli nuo tėvų ir brolių bei seserų (vieną iš vaikų net už 900 km nuo kitų) pažeidžia Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintą asmens teisę, nes toks šios priemonės įgyvendinimo būdas savaime užkerta kelią šeimos narių tiesioginio ryšio išsaugojimui. Bendravimo apribojimai, nulemti didelio atstumo tarp atskirtų vaikų ir jų tėvų, anot Teismo, nepagrįstai suvaržo asmens teisę į šeimos gyvenimą, dėl to kiti veiksniai (nacionalinių institucijų gera valia įgyvendinant sprendimą dėl globos skyrimo, tinkamų globos namų trūkumas ar tėvų nenoras bendradarbiauti) Konvencijos 8 straipsnio 2 dalies prasme negali proporcingai pateisinti tokio teisės suvaržymo.

Atsižvelgiant į Teismo argumentaciją *Olsson I* byloje galima teigti, kad įgyvendinant sprendimus dėl laikino pobūdžio vaiko globos bet kokia priemonė, galinti kelti grėsmę šeimos gyvenimo išsaugojimui, prieštarauja Konvencijos 8 straipsniui, o vieninteliu tokios priemonės objektyviu pateisinimu 8 straipsnio 2 dalies prasme laikytinas poreikis apsaugoti vaiko interesus. *Olsson I* byla rodo, kad valstybės institucijos, įgyvendindamos laikinosios globos priemones, privalo veikti taip, kad užtikrintų vaikui ir jo šeimos nariams galimybę tiesiogiai ir nuolat bendrauti.

2. *Vaikui, atskirtam nuo tėvų, privalo būti išsaugoma galimybė palaikyti ryšį ir reguliariai bendrauti su tėvais, išskyrus išimtinius atvejus, kai tai prieštarautų paties vaiko interesams.* Jau minėtas proporcingumo principas reikalauja, kad sprendamos alternatyviai globojamo vaiko ir jo tėvų bendravimo užtikrinimo klausimą valstybės institucijos privalo nustatyti teisingą alternatyviai globojamo vaiko interesų ir tėvų intereso vėl auginti vaiką pusiausvyrą². Teismas ne kartą pabrėžė, jog kolizijos atveju vaiko interesai gali nusverti tėvų interesus, pavyzdžiui, tėvai negali pretenduoti į Konvencijos 8 straipsnio apsaugą, kai jų prašoma priemonė gali pakenkti vaiko sveikatai ar raidai³. Kita vertus, pavojus, kad vaiko ir tėvų bendra-

¹ *Appl. no. 00010465/83 Olsson v. Sweden.*

² *Appl. no. 00013441/87 Olsson (Nr. 2) v. Sweden.*

³ *Appl. no. 00017383/90 Johansen v. Norway.*

vimas gali trikdyti alternatyviųjų vaiko globėjų sukurtos aplinkos stabilumą, t. y. grėsti globėjų ir vaiko šeimos ryšių formavimuisi, savaime nėra laikomas pakankamu pagrindu įvairiems apribojimams taikyti¹. Pažymėtina ir tai, jog formalių vaiko ir tėvų bendravimo apribojimų nebuvimas savaime nereiškia, jog Konvencija nebuvo pažeista: jau minėta *Olsson I* byla įrodo, kad praktinio ryšio palaikymo galimybės suvaržymas, išplaukiantis iš paties taikomos globos priemonės įgyvendinimo (konkrečios bylos atveju – didelio atstumo tarp atskirtų šeimos narių), gali reikšti asmens teisės, ginamos Konvencijos 8 straipsnyje, pažeidimą.

3. *Parenkant vaiko globos formą ir rūšį bei skiriant konkrečius globėjus turi būti atsižvelgta į vaiko asmenybės formavimo vientisumą: tėvų ir vaiko religinius bei filosofinius įsitikinimus, taip pat į būtinybę puoselėti kultūrinį vaiko identitetą.* Ši taisyklė logiškai išplaukia iš Konvencijos pirmojo protokolo 2 straipsnyje įtvirtintos nuostatos, įpareigojančios valstybę gerbti tėvų religinius ir filosofinius įsitikinimus parenkant vaikų „mokymą“ ir „švietimą“. Plati sąvokų *mokymas* ir *švietimas* interpretacija Teismo praktikoje leidžia daryti išvadą, kad ši Konvencijos nuostata turi įtaką visiems vaikų auginimo būdams². Iš to išplaukia, kad valstybė, prisiimdama atsakomybę už vaikų auginimą, steigdama jiems alternatyviąją globą, atsižvelgdama į proporcingumo principą privalo veikti taip, kad užtikrintų pagarbą tėvų religiniams bei filosofiniams įsitikinimams [11, p. 274]. Kita vertus, Teismo praktikos analizė rodo, jog įrodymų, implikuojančių Konvencijos pažeidimą, pakankamumo „slenkstis“ tokio pobūdžio bylose gana aukštas: tėvai privalo įrodyti, jog, pirma, jų religiniai įsitikinimai yra rimti, antra, kad alternatyviai glojamas vaikas yra ar bus auklėjamas radikalai priešingai³. Tuo tarpu įrodinėjimo našta, tenkanti valstybei, būna daug lengvesnė: *Temenbaum v. Sweden*⁴ bylos principas, pagal kurį valstybei iš esmės pakanka įrodyti, kad jos institucijos pakankamai stengėsi norėdamos užtikrinti, kad būtų atsižvelgta į reiškiamus tėvų norus, pavyzdžiui, ieškodamos globėjų, gyvenančių netoliese tam, kad tėvams būtų užtikrinta galimybė dažnai lankyti vaikus.

4. *Išnykus aplinkybėms, sudarančioms vaiko atskyrimo nuo tėvų pagrindą, vaikas nedelsiant turi būti gražintas į natūralią šeimą.* Šiuo atveju bet koks delsimas kelia Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo klausimą tiek, kiek jo negalima pateisinti šio straipsnio 2 dalyje numatytais pagrindais. Analizuojant Strasbūro institucijų praktiką galima daryti išvadą, kad tais atvejais, kai neatidėliotinas vaiko gražinimas į šeimą kelia pagrįstų abejonių dėl galimo pavojaus vaiko sveikatai ar jo raidai⁵, kai alternatyvioji globa buvo nustatyta vaikui esant labai mažam⁶ ar kai vaikas ilgą laiką buvo atskirtas nuo tėvų⁷, jo gražinimo į šeimą laikas gali būti pailgintas nepažeidžiant Konvencijos 8 straipsnio. Be to, valstybės institucijoms paliekama teisė sustabdyti vaiko gražinimo į šeimą procesus, jei abejojama aplinkybių, nulėmusių ankstesnį atskyrimą, pasikeitimo stabilumu ir tęstinumu⁸.

Kai kurios procesinės Konvencijos 8 straipsnio dimensijos. Nors Teismo praktika rodo, jog atsižvelgiant į sprendimų dėl vaiko atskyrimo nuo šeimos ir alternatyviosios globos nustatymo pobūdį valstybėms dalyvėms turi būti paliekama atitinkama veiksmų ir aplinkybių vertinimo laisvė, tuo pat metu visuotinai pripažįstama, kad galimi minėtų sprendimų padariniai (kurie atskirais atvejais gali turėti negrįžtamą poveikį) lemia tam tikrų procesinių „saugiklių“ poreikį. Todėl, remiantis pozityviųjų valstybės įsipareigojimų doktrina, buvo pripažinta, jog „pagarba“ asmens šeimos gyvenimui implikuoja, *inter alia*, atitinkamus procesinius reikalavimus aptariamojo pobūdžio bylose⁹. Šie reikalavimai susiję visų pirma su galimybėmis tėvams pareikšti savo nuomonę ir išdėstyti savo interesus visais vaiko atskyrimo ir alternatyviosios globos skyrimo klausimais bei garantijomis, kad į šias aplinkybes bus atsižvelgiama

¹ Ten pat.

² *Appl. no. 00007511/76 ; 00007743/76 Campbell and Cosans v. UK.*

³ *Appl. no. 00010465/83 Olsson v. Sweden.*

⁴ *Appl. no. 16031/90 Temenbaum v. Sweden*

⁵ *Appl. no. 00012366/86 Rieme v. Sweden.*

⁶ *Appl. no. 00017383/90 Johansen v. Norway.*

⁷ *Appl. no. 00011373/85 Eriksson v. Sweden.*

⁸ *Appl. no. 00010465/83 Olsson v. Sweden.*

⁹ Kai kurių autorių nuomone, procesinis elementas šiose bylose yra daug aiškesnis ir stipresnis nei materialusis [21, p. 115].

atitinkamoms institucijoms priimant sprendimus. Labai svarbu, jog tai leidžia Teismui įvertinti šių procesų kokybę išplečiant teisės į pagarbą šeimos gyvenimui taikymo sritį.

Procesinės Konvencijos 8 straipsnio dimensijos konstatuojant pozityvaus valstybės veikimo pareigą buvo pabrėžtos *W v. the United Kingdom*¹ byloje, kurioje pareiškėjas kaltino valstybę neleistinu trukdymu atnaujinti tėvo ir vaiko šeimos ryšius, bei nepakankamo laipsnio šeimos narių įtraukimu į įvaikinimo procesą, kuris buvo ilgalaikės vaiko globos padarinys. Remdamasis pozityvių valstybės įsipareigojimų doktrina Teismas pripažino, kad tokiu būdu tikrojo (biologinio) vaiko tėvo teisė į šeimos gyvenimo gerbimą, įtvirtinta Konvencijos 8 straipsnyje, buvo pažeista, konstatuodamas, kad:

(...) visuose vietinės valdžios institucijos svarstymuose dėl vaiko, esančio jų globoje, neišvengiamai turi būti įtraukiami tikrųjų vaiko tėvų interesai bei nuomonė. Todėl, Teismo požiūriu, sprendimų priėmimo procesas turi užtikrinti, kad šie interesai ir nuomonės bus išsiaiškinti bei jiems bus suteikta tinkama reikšmė, taip pat bus garantuotas visų galimų teisių gynimo būdų prieinamumas. (...)

(...) Teismo požiūriu, atsižvelgiant į ypatingas bylos aplinkybes ir į itin didelę priimamų sprendimų svarbą, tarp kitų dalykų turi būti nustatyta tai, ar tėvų įtraukimas į sprendimo priėmimo procesą, žvelgiant į jį kaip į visumą, buvo pakankamo lygio, kad užtikrintų reikiamą jų interesų apsaugą. Jei to nebuvo, galima teigti, jog buvo pažeista jų (tėvų) teisė į šeimos gyvenimo gerbimą, o asmens teisių apribojimas, išplaukiantis iš priimtojo sprendimo (dėl įvaikinimo – *aut. past.*), negali būti laikomas „būtinu“ 8 straipsnio 2 dalies prasme.

Teismo manymu, tinkamą tėvų interesų ir nuomonės komunikacijos garantiją tokiose bylose galėtų užtikrinti reguliarus bendravimas su socialiniais darbuotojais. Kartu buvo pripažinta, kad atskirais atvejais tokio lygio tėvų įtraukimas neatitinka procesinių reikalavimų pagal Konvencijos 8 straipsnį. Kita vertus, Teismas pažymėjo, jog tėvų dalyvavimas sprendimų priėmimo procese gali priklausyti nuo to, kiek prasmingas būtų toks dalyvavimas ir ar jis apskritai įmanomas. Galima suprasti, kad tam tikrose situacijose nuolatinis tėvų dalyvavimas gal būti nei prasmingas, nei naudingas.

W v. the United Kingdom byloje „išgryninta“ pozityvi valstybės pareiga, užtikrinti tinkamą vaiko atskyrimo nuo tėvų procesą, buvo plėtojama ir *McMichael v. the United Kingdom*² byloje, kurioje Teismas, spręsdamas procesinių nesantuokinio vaiko tėvo teisių ginčuose dėl vaiko globos skyrimo klausimą, konstatuodamas, kad:

(...) abiejų pareiškėjų atžvilgiu vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ir globos priemonės, išplaukiančios iš skundžiamų procesų, patenka ne tik į Konvencijos 8 straipsnio 1 dalies apsaugos sritį, bet gali reikšti ir „intervenciją“ šio straipsnio 2 dalies prasme,

aiškiai įvardijo, kad Konvencijos 8 straipsnis, nors ir netiesiogiai, vis dėlto implikuoja procesinius reikalavimus:

(...) nepaisant to, kad 8 straipsnis nenustato jokių detalių procesinių reikalavimų, sprendimų dėl priemonių, apribojančių asmens šeimos gyvenimą, procesas privalo būti teisingas bei užtikrinti reikiamą pagarbą straipsnyje minimiems saugomiems interesams.

Apibendrinant šiose bylose Teismo praktiką galima daryti išvadą, jog valstybė laikoma subjektu, turinčiu pozityvią pareigą išvengti bet kokio asmens šeimos ryšių trukdymo, kai toks trukdymas gali pats savaime nulemti tam tikro klausimo sprendimą, todėl nepakankamas tėvų įtraukimas į procesus, vedančius į galutinį jų teisių vaiko atžvilgiu panaikinimą, reiškia pozityvios valstybės pareigos, išplaukiančios iš Konvencijos 8 straipsnio, pažeidimą. Kai kurie autoriai teisingai teigia, jog valstybės pareiga imtis pozityvių priemonių, užtikrinančių asmens teisę į šeimos gyvenimą, labai svarbi žvelgiant ne tik iš tėvų, bet ir iš vaiko interesų apsaugos pozicijų³. Pabrėžiama, jog Konvencijoje užprogramuota aukštesnio lygio apsauga

¹ *Appl. no. 00009749/82 W v. the United Kingdom.*

² *Appl. no. 00016424/90 McMichael v. the United Kingdom.*

³ Pabrėžiant gana aukštus procesinių tėvų teisių standartus, išplaukiančius iš Konvencijos 8 straipsnio, kartu reikia pripažinti, jog analogiškų vaiko teisių svarba bei galima įtaka Teismo praktikai iki šiol lieka neaiški. Tokia padėtis atrodo ypač paradoksali akivaizdaus ir neginčytino šių teisių užtikrinimo poreikio pripažinimu svarbiausiose tarptautiniuose aktuose (Vaiko teisių konvencijoje, Europos konvencijoje dėl vaiko teisių įgyvendinimo ir kt.) bei teisės doktrinoje [22, p. 178–182]

ir pagalba siekiant sustiprinti vaiko teisinį statusą, todėl nepakanka ją suvokti siaurąja prasme, t. y. tik kaip apsaugą nuo negatyvių valstybės veiksmų [10, p. 79].

Išvados

Apibendrinant išnagrinėtą Konvencijos taikymo praktiką galima teigti, kad aukšti žmogaus teisių apsaugos standartai implikuoja griežtus reikalavimus valstybės intervencijai į šeimos gyvenimą. Nacionalinių institucijų priimami sprendimai dėl vaiko atskyrimo nuo tėvų laikytini blogiausia priemone, kurią taikyti galima tik esant labai rimtiems pagrindams, siekiant apsaugoti vaiko interesus. Kiekvienu atveju priimamas sprendimas privalo atitikti teisingos visų suinteresuotų šalių (visuomenės, tėvų ir, žinoma, paties vaiko) interesų pusiausvyros kriterijų. Be to, naujausios Teismo praktikos tendencijos rodo, jog galimą valstybės intervenciją į šeimos gyvenimą nuo šiol būtina vertinti ne tik valstybės ir jos institucijų teisių, bet ir pareigų požiūriu. Tai reiškia, kad valstybės atsakomybės pagal Konvenciją klausimas gali būti keliamas tiek neteisėtose intervencijose į šeimos gyvenimą, tiek tinkamos intervencijos nebuvimo atvejais, t. y. valstybei nesiėmus reikiamų priemonių tam, kad būtų apgintos vaiko teisės šeimoje.

Alternatyviosios globos nustatymo ir įgyvendinimo tikslas – šeimos susijungimas arba vaiko grąžinimas į natūralią šeimą. Todėl bet kokios priemonės, kaip nors trukdančios siekti šio tikslo, Strasbūro institucijose vertinamos labai griežtai. Nors valstybėms dalyvėms paliečiamos veiklos laisvės ribos svyruoja, atsižvelgiant į sprendžiamų klausimų pobūdį tiek materialinių, tiek procesinių priimtų sprendimų aspektų nagrinėjimo Teisme galimybė užtikrina efektyvią pažeistų teisių gynimo garantiją. Kita vertus, akivaizdu, kad dauguma Strasbūro institucijose nagrinėjamų bylų dėl vaikų atskyrimo nuo tėvų ir alternatyviosios globos nustatymo susijusios su tėvų teisių gynimu. Tuo tarpu santykinai nedaug dėmesio skiriama paties vaiko teisėms, ypač teisėms į pagarbą šeimos gyvenimui, nustatyti. Galima daryti prielaidą, jog tai nulemia visų pirma vaiko teisių koncepcijos naujumas bendrame žmogaus teisių apsaugos kontekste. Tikėtina, kad tokia praktika, atsižvelgiant į vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, pozicijų stiprėjimą, ateityje turėtų keistis. Todėl valstybės Konvencijos dalyvės turėtų būti suinteresuotos laiku reaguoti į vykstančius pokyčius ir orientuoti nacionalines teisės sistemas ne tik į tėvų ar kitų suinteresuotų pilnamečių asmenų, bet ir į pačių vaikų, kurių interesai tokio pobūdžio bylose paliečiami pirmiausiai, teisių apsaugą.

LITERATŪRA

1. **Butkys Č.** Globa // Teisė. 1927. Nr. 12.
2. **Vaiko** teisių konvencija // Valstybės žinios. 1995. Nr. 60–1501.
3. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** Senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 35 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje, nustatant nepilnamečių vaikų gyvenamąją vietą, tėvams gyvenant skyrium“ // Teismų praktika. 2002. Nr. 16.
4. **Čekuolienė D.** Žvilgsnis į ankstyvąją raidą: tėvų meilė ir vaiko sėkmė. Šeima šiandien: vertybės, problemos, išeitys // Konferencijos medžiaga. – Vilnius, 2002.
5. **Europos** žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995. Nr. 40–987.
6. **Tarptautinis** pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 77–3288.
7. **Europos** socialinė chartija (pataisyta) // Valstybės žinios. 2001. Nr. 49–1704.
8. **Birmontienė T.** Žmogaus teisių raida ir perspektyvos Lietuvoje // Jurisprudencija: LTU mokslo darbai. 2000. T. 15(7).
9. **Senaeva P.** Parentage and Human Rights // Legal Problems Relating to Parentage. – Valetta (Malta), 1997.

10. **Van Bueren G.** The international law on the rights of the child. – Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
11. **Buquicchio – de Boer M.** Children and the European Convention on Human Rights. Studies in honour of Mr Wiarda. – Carl Heymanns Verlag, 1988.
12. **Smith L.** Children, Parents and the European Human Rights Convention // J. Eekelaar, P. Šarčević (eds.). Parenthood in Modern Society. – Dordrecht, Hardbound: Martinus Nijhoff Publishers, 1993.
13. **Kilkelly U.** The Child and the European Convention on Human Rights. – Ashgate, Dartmouth, 1999.
14. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74–2262.
15. **De Boer–Buquicchio M.** The protection of Children's Rights in Europe and the UN Convention on the Rights of the Child // Protection Human Rights: the European Perspective. Studies in memory of Rolv Ryssdal (Carl Heymanns), 1997.
16. **Van Dijk P., Van Hoof G. J. H.** Theory and Practice and the European Convention on Human Rights. – Hague: Kluwer Law International, 1998.
17. **Jacobs F.** The European Convention on Human Rights. – Oxford, 1975.
18. **Gomien D.** State Powers and the Best Interests of the Child under Article 8 ECHR // Netherlands Quarterly of Human Rights. 1989. Vol. 7.
19. **Opsahl T.** The Convention and the Right to Respect for Family Life, Particularly as regards the Unity of the Family and the Protection of the Rights of Parents and Guardians in the Education of Children // A. H. Robertson (ed.) Privacy and Human Rights. – Manchester: Manchester University Press, 1973.
20. **Harris D. J., O'Boyle M., Warbrick C.** Law of the European Convention on Human Rights. – London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1995.
21. **Dickson B.** Human Rights and the European Convention. The Effects of the Convention on the United Kingdom and Ireland. – London: Sweet & Maxwell, 1997.
22. **Fortin C.** Children's Rights and the Developing Law. – London: Butterworths, 1998.

Separation of the Child from Parents and Alternative Care in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights

Doctoral Candidate Gediminas Sagatys

Law University of Lithuania

SUMMARY

The legal relation between the individual, state and family has always reflected ideological, social and cultural tendencies of society. The limits of State intervention into the family had been for a long time undefined, and their scope in each case was exceptionally determined by the demand and will of the State. Not so long ago the necessity to protect the unity of the family, as the identity basis of the comprising individuals, was embodied in the universally recognized standards of human rights.

It is obvious enough, that children suffer most from the consequences of the State intervention in to the family life. In the years of early childhood, the family relations are especially important, as they determine not only the physical development of the child, but also assure the realization of his rights. The article analyses a “classical” case of the State intervention into the family life: the separation of the child from parents and the alternative care measures that follow afterwards. The author admits that the search for the allied criteria of such an intervention is unpromising and focuses on the most effective international mechanism of the protection of human rights, i.e. the case - law developed by the European Court of Human Rights and the Commission of Human Rights in hearing the cases, where the human rights, established in the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, are violated. The analysis attempts at clarifying the human rights standards that are implied in the Convention principle of proportionality or the principle of balance between society’s interests and those of the individual. These standarts hang on the rule, that family life between parents and children, protected in the article 8 of the Convention, does not cease in the event of removal of children from the family home and their replacement with alternative carers. They concern the basis for the child's removal from the home, the implementation of the care order, the importance of the continuing contact with the child's family while in care as well as facilitating the child's return once a care order is no longer necessary. In addition, cociderable procedural safeguards have been found to be implicit in article 8 in this area, which have become an important part of the right to respect for family life under the Convention. The aviability of remedies for injuries and harm, suffered as a result of care authoritie's action or inaction was discussed in the light of the recent Court decision in the case of Z and Others v. the United Kingdom.

The author believes that the conclusions drawn may contribute to the improvement of the national legislation, its interpretation and application.

